

מצוות והלכות במגילה

מים ראשונים: מן המפורסמות היא קביעתו של ר' זעירא ברות רבה ב יד: "מגילה זו, אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים". שבחם של גומלי חסדים וודאי ראוי וחשוב הוא, אך מסתבר שאין זו קביעה נכונה כפשוטה ויש בידינו לא מעט הלכות שמקורן או אסמכתן במגילת רות. נסקור אותם, עפ"י סדר הופעתם במגילה, וניתן תחילה קרדיט לפירוש דעת מקרא (פיבל מלצר) על המגילה, ממנו שאבנו מלוא החפניים. ובאשר לאמירתו של ר' זעירא, נחזור אליה במים האחרונים וננסה לתת לה תשובה. בין מים למים, מוזמנים שואבי המים להציע פתרונות משלהם.¹

1. רות רבה פרשה א סימן ד – איסור יציאה לחו"ל

רעב שבא בימי שפוט השופטים² - ר' הונא בשם ר' דוסא: ארבעים ושתים סאות היו ונעשו מ' ואחת.³ והא תני: "לא יצא אדם לחוצה לארץ אלא אם כן היו סאותים לקוחות בשקל.⁴ אמר ר' שמעון בן גמליאל: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח. אבל מוציא ליקח, אפילו סאה בשקל לא יצא ישראל חוצה לארץ."⁵ והא תניא: "בשעת הַדְּבָר, בשעת מלחמה - פְּנוֹס הרגל, ובשעת רעבון - פְּזָר הרגל."⁶ למה נענש אלימלך?⁷ ע"י שהפיל לבן של ישראל עליהם. (משל) לבוליטין שהיה שרוי במדינה והיו בני המדינה סבורין עליו ואומרים שאם יבואו שני בצורת הוא יכול לספק את המדינה עשר שנים מזון. כיון שבאת שנת בצורת יצתה לה שפחתו מְעִילַת בסידקי וקופתה בידה.⁸ והיו בני המדינה אומרים: זהו שהיינו בטוחים עליו שאם תבוא בצורת הוא יכול לפרנס אותנו עשר שנים, והרי שפחתו עומדת בסידקי וקופתה בידה! כך אלימלך היה מגדולי המדינה ומפרנסי הדור, וכשבאו שני רעבון, אמר: עכשיו כל ישראל מסבבין פְּתָחֵי, זה בקופתו וזה בקופתו. עמד וברח לו מפניהם. זהו שכתוב: "וילך איש מבית לחם יהודה".⁹

2. מסכת יבמות דף מז עמוד א – קבלת גרים

אמר מר: "גר שבא להתגייר, אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? ומודיעים אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות" ... "ואין מרבים עליו, ואין מדקדקים עליו" - אמר רבי אלעזר: מאי קראה? דכתיב: "ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה". אמרה לה: אסיר לך תחום שבת! - "באשר תלכי אלך". אסיר לך ייחוד! - "באשר תליני אליך". מפקדינן שש מאות וי"ג מצות! - "עמך עמי". אסיר לך עבודת כוכבים! -

¹ מנהג יהודי צפון אפריקה היה (עדיין?) לשפוך אחד על השני מים בחג השבועות, כנראה כסמל לתורה שנמשלה למים ו"אין מים אלא תורה". ראה תיאור מנהג זה כאן. ואנו נסתפק בלימוד התורה שנמשלה למים. ראה גם דברינו [זל מים מדלי](#) בפרשת בלק.

² ראה תחילת הסימן שם: "עשרה רעבון באו לעולם: בימי אדם הראשון, למך, אברהם, יצחק, יעקב, אליהו, אלישע, דוד, בימי שפוט השופטים (אלימלך)". "ואחד שמתגלגל ובו לעולם". כאן המדרש דן ברעבון התשיעי (השישי מבחינה כרונולוגית) שבמגילה שלנו.

³ שבמחיר שהיו קונים 42 סאה (כ- 350 ליטר), קונים כעת רק 41. וזה נראה ירידה מאד קטנה שלא מתאימה להגדרה של רעב וצ"ע.

⁴ היינו שבשקל של תורה שהוא סלע של חכמים ניתן לקנות רק סאתיים שהם כ 16 ליטרים נפח.

⁵ "תני" זה היא תוספתא מסכת עבודה זרה (צוקרמאנדל) פרק ד הלכה ד: "לא יצא אדם בחוצה לארץ אלא אם כן הולכין חייטין סאתים בסלע. אמר ר' שמעון: במה דברים אמורים, בזמן שאין מוצא ליקח, אבל בזמן שמוצא ליקח אפילו סאה בסלע לא יצא. וכן היה ר' שמעון אומר: אלימלך היה מגדולי הדור ומפרנסי ציבור, ועל שיצא לחוצה לארץ מת הוא ובניו ברעב. והיו כל ישראל קיימין על אדמתו, שנאמר: ותהם כל העיר עליהם ותאמרנה הזאת נעמי - מלמד שהייתה כל העיר קיימת. ומת הוא ובניו ברעב".

⁶ כאן משלב מדרש רות רבה מקור תנאי אחר, ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שכא: "מחוץ תשכל חרב, מיכן אמרו בשעת מלחמה כנס את הרגל ובשעת רעב פזר את הרגל", היינו שיש אסונות שהתגובה הראויה להם היא התכנסות והתבצרות פנימית, כגון מלחמה או מגפה, אבל באסונות כמו רעב ובצורת קשה התגובה הראויה היא להתפזר, לצאת ולחפש מקורות פרנסה מרוחקים (וכאן אפשר לפתוח בדיון איך נהגו האבות: אברהם, יצחק ויעקב בשעת הרעב, ראה דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות). אם כך, אפשר שאלימלך נהג כשורה. אז למה נענש הוא ובניו? נראה שהתשובה של התוספתא שראינו בהערה הקודמת לטענה זו של מדרש ספרי, היא ששנות בצורת באות כידוע במחזוריות מסוימת באקלים ארץ ישראל והדבר ידוע. אך כאן, אלימלך ראש עשירי בית לחם קם מיד ועוזב. לעומתו, אלה שנשארו שמרו על הבית ומצאו לחם ("בית לחם") גם בתקופה הקשה. לשם חוזרת נעמי-מרה ומוצאת לבסוף מנוחה וגאולה ממונית ומשפחתית.

⁷ צריך להוסיף למשפט קצר זה את המילה "אז" או "אם כך", למה נענש אלימלך?

⁸ שפחתו של אלימלך נכנסה לשוק של פשוטי העם (שוק הסדקיות, פשפשים?) שבו מוכרים זולים ובכמויות קטנות.

⁹ נראה שמדרש זה מאמץ בסופו של דבר את דברי התוספתא שגם אם מותר היה לצאת לחוץ לארץ במצב ששרר, זה לא מה שמצופה מאיש ציבור, עשיר ומנהיג כמו אלימלך. עובדה היא שמי שנשאר בארץ שרד וניתן היה להתקיים ואלימלך ובניו מתו. אין גם ספק שהמילה "לחם" עומדת כניגוד ל"רעב". לעניינינו, איסור היציאה לחוץ לארץ הוא חלק ממצוות יישוב ארץ ישראל, עליה נחלקו אם היא מהתורה או מרבנן ונסמכת על פסוקים רבים בתורה, בעיקר בספר דברים, הדנים בירושת הארץ וההתיישבות בה. אך יש לה סמך, אולי case study, במגילת רות ומהמדרש הנ"ל. זאת ועוד, מה שהמדרש מוסיף הוא את העקרון של "לפנים משורת הדין", את עשיית הטוב והישר מעבר להלכה הכתובה, את הציפייה לדוגמה אישית מאישי הציבור ומנהיגיו.

"ואלהיך אלהי". ארבע מיתות נמסרו לבית דין! – "באשר תמותי אמות" ... מיד: "ותרא כי מתאמצת היא וגו'". "קיבל, מלין אותו מיד"10- מאי טעמא? שהויי מצוה לא משהיין.11

3. מסכת ברכות פרק ט משנה ה – שאילת שלום בשם ה'

... והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם, שנאמר: "והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה' " (רות ב ד).12 ואומר: "ה' עמך גבור החיל" (שופטים ו יב), ואומר: "אל תבוז כי זקנה אמך" (משלי כג כב), ואומר: "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט ככו). ר' נתן אומר: הפרו תורתך - עת לעשות לה'.13

4. תלמוד ירושלמי מסכת פאה ח הלכה ז – כבוד שבת

אמר רבי חנינא: צריך שיהיו לו שני עטיפין: אחד לחול ואחד לשבת. מאי טעמא? "ורחצת וסכת ושמת שמלותיך" (רות ג ג) - וכי ערומה היתה? אלא אלו בגדי שִׁבְתָּה.14 כד דרשה ר' שמלאי בציבוריאי, בכון חבריאי לקובליה. אמרו ליה: רבי, כעטיפתינו בחול כן עטיפתינו בשבת.15 אמר להם: אעפ"כ, צריכין אתם לשנות לשבת. מן הדא: "ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך" [רות ג ג].16

5. מסכת בבא מציעא דף מז עמוד א – קנין נעל, קניין סודר, קניין חליפין

10 כאן חוזרת הגמרא לדברי המשנה שאם הגר מקבל עליו את כל הנ"ל, מלים אותומיד ומשלימים את תהליך הגיור. תרגום: לא משהין במצוות. מגילת רות איננה משקפת רק את "רוח היהדות" ביחס הכללי לקבלת גרים, אלא גם משמשת אסמכתא לדיני קבלת הגר ולתהליך עצמו! ראה גם בגמרא שם: "ומודיעין אותו ומקצת קלות ומקצת מצות חמורות, ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני", שגם זה קשור ללא ספק לסיפורה של רות המלקטת בשדה. על כל זה הארכנו בגיליון [קבלת גרים](#) במגילה זו. והדברים קשורים לגם למתן תורה שם כל עם ישראל התגיייר, ראה דברינו [כולנו גרים](#) בחג השבועות. מוטיב הגרות (גר-רות) מחבר בין מתן תורה וסיפורה של מגילת רות. כאן רק נוסף מילתא דבדיחותא על מנת להקל בלימוד ליל שבועות. הפסוק: "ותרא כי מתאמצת היא ללכת" מוכיח שאכן קבלה עליה רות את כל מצוות היהדות במלואן. שהרי כידוע "קשה להיות יהודי" (שווער צוזיין אייד), לפיכך ברגע שנעמי ראתה שרות כבר הולכת באופן כבד כיהודי שחוחך שעול המצוות ושק ההיסטוריה תלויים על גבו, היא מבינה שאכן קבלה רות עליה את היהדות במלואה והיא מפסיקה לדבר על ליבה ... ומנפלאות השפה שהמילה גרות מכילה את רות. וגם [לבדיחות דעת של חכמים](#) הקדשנו גיליון מיוחד בדפים המיוחדים.

12 שהתירו לברך בשם ה' כפי שניתן ללמוד מבעז ומגדעון "וזאין בזה חשש של זלזול בכבוד שמים בשביל כבוד הבריות, או חשש של הזכרת שם שמים לבטלה" – פירוש קהתי.

13 כבר הקדשנו גיליון מיוחד לנושא הכללי של [עת לעשות לה' הפרו תורתך](#) במגילה זו, כולל שיטת ר' נתן אם היא מצטרפת לדעות הקודמות או שהיא מציגה דעה אחרת (הפוכה). כאן אנו מתמקדים בדין של שאלת שלום בשם ה' (בשם אדנות). ראה הרחבת הדין בגמרא בברכות סג שמשבירה מדוע צריך את כל הפסוקים הנ"ל: "מאי ואומר? - וכי תימא: בעז מדעתיה דנפשיה קאמר - תא שמע: ה' עמך גבור החיל (שופטים ו יב). וכי תימא: מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון - תא שמע: אל תבוז כי זקנה אמך (משלי כג כב)". המלאך חידש לגדעון שניתן לברך בשם ה', אבל מי שיישם את זה ראשון, זה בעז. ראה גם פירוט עניין זה במדרש רות רבה פרשה ד סימן ה: "ר' תנחומא בשם רבנן אמר: שלושה דברים גזרו בית דין של מטה והסכימו עמהם בית דין של מעלה, ואלו הן: לשאול שלום בשם, ומגילת אסתר, ומעשרות. שאילת שלום מניין? שנאמר: החושבים להשכיח את עמי שמי (ירמיה כג). אימתי חשבו? בימי עתליה. ורבנן אמרין: בימי חנניה מישאל ועזריה. ר' חנניה בשם ר' יהודה ברבי סימון: בימי מרדכי ואסתר. ועמד בועז ובית דינו והתקינו לשאול שלום בשם, שנאמר: וְהָיָה בְעֵז בְּאֵם מִבֵּית לָחֶם וַיֵּאמְרוּ לְקוֹצְרִים ה' עִמָּכֶם וַיֵּאמְרוּ לוֹ בְּרַךְךָ ה', וכן המלאך אמר לגדעון (שופטים ו') ה' עמך גבור החיל". וכבר הארכנו לידן בשאלת שלום בשם ה' בדברינו [מדרשים מרות רבה](#) והראינו שבעוד שבראשונים נזכר עניין זה, הוא נעלם בהדרגה ואיננו מובא להלכה. שים גם לב להיפוך הזמנים ברות רבה כאשר בעז בא לתקן את השכחת השם של חנניה מישאל ועזריה, ומרדכי ואסתר שבאו הרבה אחריו! היפוך זה מעלה את ההשערה שהיו מי שניסו (חכמי ארץ ישראל?) לחדש את המנהג העתיק של בעז ובית דינו כנגד השכחת השם שפשתה כבר בזמנם (חכמי בבל?). ובימינו מקפידים לא להזכיר את שם ה' גם בקריאת פסוק מהמקרא, וכבר השתלטה הק"ף בצורה מוגזמת על פסוקינו ודברי תורתנו.

14 ולפי הקשר הסוגיה שם, נראה שזה גם חלק מחובת הבעל של "כסותה" לאשתו (ראה נוסח הכתובה).

15 כאשר דרש ר' שמלאי בציבור שיש להדר בבגדים מיוחדים לשבת, בכה הציבור משום "שלא היה לאל ידם לקיים זה" (פירוש פני משה) ואמרו לר' שמלאי: "רבי, מה נעשה? כעטיפתנו בחול כן עטיפתנו בשבת שאין לנו אחרים" (פני משה).

16 ראה ציטוט ירושלמי זה גם בפסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא כג - "הדברות פרשה תליתאה על מצוות השבת שבעשרת הדברות וכמו כן במדרש רות רבה ה' יב על הפסוק: "ורחצת וסכת ושמת שמלותיך". והרי לנו עוד הלכה שנלמדת ממגילת רות, שצריך לכבד את השבת בבגדים מיוחדים. ראה גם בראשית רבה יא ב פרשת בראשית: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו וגו', רבי ישמעאל אומר: ברכו במן וקדשו במן ... רבי נתן אומר: ברכו במן וקדשו בברכה. רבי יצחק אומר: ברכו במן, וקדשו במקווש וברכו בעטיפה. רב הונא אמר צריך להחליף. ר' חייא בשם ר' יוחנן אמר: צריך לערב. אבין בר חסדאי אמר: צריך לשלשל. רבי ירמיה ור' זעירא היו מהלכים ביחד והוגבהה טליתו של ר' ירמיה ושלשלה רבי זעירא. זאת אומרת: צריך לשלשל". מדרשים אלה מצביעים על עוניים הגדול של תלמידי החכמים שלא יכלו להרשות לעצמם בגד מיוחד לשבת ועשו כל מיני פעולות של שינוי באופן לבוש הבגדים על מנת לכבד ולציין את השבת.

במה קונין? רב אמר: בכליו של קונה... ולוי אמר: בכליו של מקנה... כתנאי: 17. "וזאת לפני ישראל על הגאולה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד ז). גאולה - זו מכירה... תמורה - זו חליפין... "לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו". - מי נתן למי? - בועז נתן לגואל. רבי יהודה אומר: גואל נתן לבועז. 18

6. מסכת כתובות דף ז עמוד א – שבע ברכות

והאמר רב נחמן: אמר לי הונא בר נתן, תנא: מנין לברכת חתנים בעשרה? שנאמר: "ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו". ורבי אבהו אמר: מהכא: ב'מקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישפאל" (תהלים סח כז). 19

7. מדרש זוטא - רות (בובר) פרשה ד סימן ב – עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואביה

"ויקח עשרה אנשים וגו'. מכאן אמרו: ברכת חתנים בעשרה. "מזקני העיר". - אין זקן אלא זה שקנה חכמה... וכל כך למה? לדרוש לו אם היא מותרת לו, או אם אסורה לו. שהרי אמרה תורה: "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" (דברים כג ד), ודרשו: "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית". 20

8. הלכת על – עת לעשות לה' הפרו תורתך

מסכת ברכות סג ע"א: משנה: התקינו שיהא אדם שואל בשלום חברו וכו'. גמרא: מאי ואומר? - וכי תימא: בעז מדעתיה דנפשיה קאמר - תא שמע: "ה' עמך גבור החיל". וכי תימא: מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון - תא שמע: "אל תבוז כי זקנה אמך". ואומר: "עת לעשות לה' הפרו תורתך". 21

17 מחלוקת האמוראים, רב ולוי היא בעצם מחלוקת תנאים כדלהלן.

18 זה המקור המרכזי בחז"ל לדין קניין סודר שנקרא גם קניין חליפין (לא חליפין של שווה בשווה שזה מאותו עיקרון אבל דין קצת אחר), או קניין נעל ותופס בכל סוגי המכר: קרקע, מטלטלין, בעלי חיים, ככתוב: "לקיים כל דבר" (גם קניין רוחני בימינו?). סוג קניין זה מתבסס על הפסוק במגילה: "שלף איש נעלו ונתן לרעהו" שלא ברור בו מי הוא האיש השולף ומי הוא רעהו המקבל. כך גם בפסוק הסמוך: "ויאמר הגאול לבועז קנה לך וישלף נעלו". ולהלכה נפסק שהכלי צריך להיות של הקונה "דניחא ליה לקונה דלהוי מקנה קונה" כלשון הגמרא. ראה פירוש אלשיך על הפסוק שהגואל רצה להקנות את משפט הגאולה לבועז בכלי שלו היינו של המקנה (המוכר) "ולא רצה בעז כי אם וישלף הוא נעלו שהוא הקונה לקבוע הלכה בכליו של קונה". חשובה גם העדות 'ההיסטורית' במגילה: "וזאת לפני ישראל" המוכיחה על קדמות המנהג (כל צורות הקנין הם מתקנות חכמים, ראה לשון ספר החינוך: " ... והביאו הכתובים מסמוך בהם דבריהם ... כי חכמתם היקרה ... היתה רמוזה וגנוזה בתוך הכתובים"). ראה גם פירוש רמב"ן ויקרא כה לג על הקשר בין קניה וגאולה: "שהיו דנים לו דין קדימה, כאשר הנהיגו לנו רבותינו בדינא דבר מצרא, והיו קונים מן הגואל הראשון בקנין סודר כמו שעשה בועז". והרוצה להעמיק בדין זה יעיין בערך [קנין חליפין](#) בויקיפדיה וכן [קנין חליפין](#) באתר ויקישיבה ובמקורות המובאים שם: ספר החינוך מצוה שלו ("עוד יש קניה אחרת בקרקעות ומטלטלין דבר תורה והיא החליפין, וזאת הקניה היתה מורגלת לפני ישראל"), רמב"ם הלכות מכירה פרק ה הלכה ה, שולחן ערוך חושן משפט סימן קצה.

19 ראה לשון התלמוד הירושלמי מסכת כתובות פרק א הלכה א, שמואב ברות רבה ז ח בהרחבה: "ויקח (בועז) עשרה אנשים וכו' - אמר רבי לעזר בי רבי יוסי: מיכן לברכת חתנים שהיא בעשרה. אמר ר' יודה בר פזי: ולא סוף דבר בחור לבתולה אלא אפילו אלמון לאלמנה מבועז שהיה אלמון ורות היתה אלמנה". יש אמנם מי שלומד דין ברכת חתנים, היינו "שבע ברכות" של מינו, מהתורה, מרבקה, ראה מסכת כלה פרק א: "ומניין לברכת חתנים מן התורה? שנאמר: ויברכו את רבקה ויאמר לה אחותינו את היי לאלפי רבבה וירש זרעך את שער שנאיו". ועיקר התוספת של מגילת רות הוא דין שבע ברכות גם באלמן ואלמנה. ראה כך גם תשובות הגאונים - קורנל סימן קטז: "ושאלתם מנא לן ברכת חתנים מן התורה? שנאמר: ויברכו את רבקה ויאמרו לה - מלמד שברכת חתנים מן התורה. ומנין אפילו אלמנה? שנאמר: ויקח בועז עשרה אנשים".

20 עפ"י מקור זה, כינוס עשרה האנשים ע"י בועז אכן היה בשביל ברכת חתנים, אבל למה דווקא זקנים? על מנת להקים בית דין שידון באיסור: "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" ולהתיר את רות. כך הוא גם ברות רבה ד א, בעקבות ירושלמי יבמות ח ג (יש קשרים רבים בין רות רבה והתלמוד הירושלמי, מה שמעיד על אופיו הארץ-ישראלי של מדרש רות רבה), וזה לשונו: "ושחרים הוליד בשדה מואב (דברי הימים א ח ח) ... ושחרים זה בעז. ולמה נקרא שמו שחרים? שהיה משוחרר מן העונות. הוליד בשדה מואב - שהוליד מרות המואביה ... שחש כנמר וביאר את ההלכה: עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית ... בימיו נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית". ויש סמך לכך גם בגמרא כתובות ז, בשיטת ר' אבהו שראינו לעיל שלומד שהמקור לברכת חתנים הוא הפסוק בתהלים סח. אז מה הוא עושה עם הפסוק: "ויקח עשרה אנשים מזקני העיר"? הוא מבסס עליו את הדרשות הנ"ל שבועז ובית דינו הם שחידשו את ההלכה שהתירה את הנשים העמוניות והמואביות לבוא בקהל ה'. ראה דברינו בהרחבה בנושא חידוש הלכתה יסודי זה: [לא יבוא עמוני ומואבי](#), בפרשת כי תצא. רות שבאה מעגלון מלך מואב שנלחם בישראל (רות רבה ב ט) ומגיסתה ערפה נולד גליית (סוטה מב ע"ב), רות שבאה ממואב שלידתם בחטא גילוי עריות של לוט ובנותיו אחרי הרס סדום, רות שבאה מצאצאי בנות מואב שהחטיאו את עם ישראל בשיטים (דברינו [שיטים של זנות](#) בפרשת בלק), והיא עצמה מצאצאי בלק הרשע שבא לקלל את ישראל (סנהדרין קה ע"א) - רות זו מחדשת בגיוריה את ההלכה המהפכנית: "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית". רות חוזרת ומאחדת את בית אברהם שנחלק ונפרד בעקבות הריב של רועי לוט עם רועי אברהם. הוא אברהם שאומר ללוט: "אל נא תהי מריבה ביני וביניך, כי אנשים אחים אנחנו", ומצאצאי לוט נולדה רות שהפכה להיות "אמה של מלכות".

21 חזרנו אל ההלכה השלישית לעיל של שאילת שלום בשם ה', אך הפעם בראייה רחבה של הדין הכללי שבמקרים מיוחדים ולצורך השעה ניתן לעבור על מצווה ממצוות או מאיסורי התורה. במקרים כאלה, הפרת המצווה היא "עת לעשות", וכמאמר ריש לקיש בגמרא מנחות צט א-ב: "פעמים שביטולה של תורה זהו יסודה". לנושא זה הקדשנו כאמור [גיליון מיוחד](#) במגילה זו, כאן רק נסכם את הדברים בתמצית. ראשית, יש לעיין היטב בנוסח הגמרא בברכות לעיל שמפרשת את המשנה קטע אחרי קטע, ואומרת: אם תאמר שבעז חידש דין זה מדעתו, הנה המלאך מברך את גדעון בשם ה'! ואם תאמר אין לומדים ממלאכים שבאים בשליחות ה' (רש"י שם), הנה הפסוק במשלי: "אל תבוז כי זקנה אמך" - אל תזלזל בתקנות החכמים. וכלשון רש"י שם: "אל תבוז כי זקנה אמך - אל תבוז את בועז לאמר מדעתו עשה, אלא למוד מזקני ישראל כי יש לו על מי שישמוך, שנאמר: עת לעשות לה'". שנית, כל

רות רבה פרשה ב סימן יד – דברי ר' זעירא

אמר ר' זעירא: מגילה זו, אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים.²²

תורה, צדקה וגמילות חסדים

תוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק ד הלכה יט: צדקה וגמילות חסדים שקולין כנגד כל מצות שבתורה, אלא שהצדקה בחיים גמילות חסדים בחיים ובמתים,²³ צדקה בעניים גמילות חסדים בעניים ובעשירים, צדקה בממונו גמילות חסדים בממונו ובגופו.²⁴

מסכת עבודה זרה יז ע"ב: תנו רבנן: כשנתפסו רבי אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון, א"ל ר' אלעזר בן פרטא לרבי חנינא בן תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמישה דברים. א"ל רבי חנינא: אשריך שנתפסת על חמישה דברים ואתה ניצול, אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול - שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה [בלבד]; וכדרב הונא, דאמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה.²⁵

ויקרא רבה לד ז, פרשת בהר

אמר ר' זעירא: אפילו שיחתם של בני ארץ ישראל תורה היא. הכיצד? אדם אומר לחבירו: זכה בי, הזדכה בי, זכה עצמך בי. ר' חגי אומר: סכה בי, הסתכל בי. סכה בי - מה הייתי והסתכל בי - מה אני (כעת).²⁶

חג שמח ולימוד מחכים

מחלקי המים

הנושא הזה מקבל פיתוח נרחב במקורות נוספים, ראה פירוש רש"י על הפסוק בתהלים: "עת לעשות לה' וגו' - מוסב על מקרא שלפניו: הבינני ואדעה עדותיך - להבין עת לעשות לשמך, איך יעשו אותם שהפרו תורתך למצוא רצון וסליחה ותמציא להם ... ורבותינו דרשו ממנו שעוברין על דברי תורה כדי לעשות סייג וגדר לישראל, כגון גזעון ואליה בהר הכרמל שהקריבו בבמה". ושלישית, ראה סיכום הדברים ברשימות שיעורים של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק שמזכיר את רש"י הנ"ל ומביא את דברי הרמב"ם בהלכות ממרים פרק ב הלכה ד: "וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים, עושין לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם". ומסכם הרב סולובייצ'יק בלשונו: "ונראה שזהו יסוד הענין של עת לעשות לה' הפרו תורתך, דלפעמים צריך להפר התורה כדי לעשות סייג וגדר בכדי שתתקיים התורה כולה וכמו אליהו בהר הכרמל. והיינו המשל של הרמב"ם שהרופא חותך אבר אחד בכדי שיחיה החולה ויקיים את כל גופו". סוף דבר, מקור הדין הוא אמנם הפסוק בתהלים קיט: "עת לעשות לה' הפרו תורתך", אבל התקדים הוא בעז שחידש את ההלכה של שאילת שלום בשם ה' (אולי לא רק כהוראת שעה). בעז קדם בוודאי לאליהו ואולי גם לגדעון, תלוי היכן אנו ממקמים את מגילת רות בתקופת השופטים.

²² חזרנו אל אמירתו המפורסמת של ר' זעירא בדבר מהותה של מגילת רות. מה פשר האמירה שאין במגילה "לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר" וכל מטרתה היא ללמד שכרם של גומלי חסדים? הנה 7-8 מצוות מצאנו במגילה! ואם תאמר שהלימודים לעיל הם על דרך אסמכתא בלבד, הלא כך וכך הלכות מהתורה הם בדרך זו. נראה שהרעיון שמדרש זה, אשר מצוטט תדיר כמוטו של המגילה, רוצה לומר, הוא שעיקרה של המגילה הוא מעשה החסד שבה. ועל כך גם בשני המדרשים הבאים.

²³ ולפיכך נקראים העוסקים בלויית המת והבאתו לקבורה: גמילות חסדים של אמת - גחש"א.
²⁴ מדרשים רבים עורכים את מצוות צדקה אל מול גמילות חסדים, חלקם משווים ביניהם (ראה מועד קטן טז ע"ב: "חמוקי יריכך ... צדקה וגמילות חסדים", פרקי דרבי אליעזר פרק טו, משלי כא כא ועוד); חלקם, כמו מדרש זה שהבאנו, מדיגשים את עדיפות החסד לעומת הצדקה. ראה גם סוכה מט ע"ב: "בשלושה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה" ורבים אחרים.

²⁵ במשולש צדקה - גמילות חסדים - תורה, יוצאת גמילות חסדים מנצחת. מנצחת כמו בתזמורת, לא כמו במלחמה. ניצוח שמביא את שאר הכלים לנגינה הרמונית ומושלמת עפ"י תווים משותפים. מי כותב את התווים? מי משרטט את תווי המתאר של חיים עפ"י התורה? גמילות החסדים! וכמאמר חכמים: "עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה" (ויקרא רבה ט ג). איך? בשאילת שלום בין אדם לחברו, בקבלת האחר ובפרט הגרים, בעטיפה לכבוד שבת, בהיצמדות לארץ גם בשנים קשות, ביחסי מסחר תקינים, בשמחת חתן וכלה ובעוצמה להתמודד עם מצבים מיוחדים של "עת לעשות" ועת להתחדש. לא שאין דינים והלכות במגילת רות, אלא שעיקרה הוא מה שגורם להם לקרות, מה שעושה אותם לתורת חיים. מגמילות החסדים הם נגזרים וזה השכר הטוב של גומלי חסדים. עולם שאין בו גמילות חסדים, גם אם יש בו "תורה", הוא עולם ללא אלוה. רות לא הייתה מוכנסת בו, נעמי לא הייתה שבה ומתקבלת בו חזרה בחמלה. עולם שמודרך ע"י גמילות חסדים הוא עולם שיש בו אלוה, הוא עולם בו מהדהד הדיבר הראשון: "אנכי ה' אלוהיך". בעולם כזה יש גם גאולה וחיים חדשים.

²⁶ לא יכולנו לסיים את הדף ללא אזכור אמירה נוספת של ר' זעירא, שעלה מבבל לארץ ישראל משום שסבר "אווירה של ארץ ישראל מחכים" (בבא בתרא קנח ע"ב), והוסיף בה דברים ר' חגי תלמידו שעלה גם הוא מבבל לארץ ישראל: שיחתם של בני ארץ ישראל תורה היא! מגילת רות היא שיחתה של ארץ ישראל. מבין שורות המגילה ומנגינתה בוקעת ועולה שיחתה של הארץ והדרים עליה ברחמים. ומה היא שיחתם? מה היא תורתם? "זכה בי", "הזדכה בי", תסתכל עלי! בני אדם שמזכים וזוכים זה לזה, בני אדם שגומלים חסד זה עם זה, בני אדם שרואים זה את זה. זו שיחת הארץ, זו מגילת רות ונקראת על שמה של מי שבאה "משם", מ"הארץ ההיא", מעבר להרים. תסתכלו בי ותשתכלו. ראו מה הייתי ומה אני כעת.

מים אחרונים: לעיל הזכרנו את מוצאה של רות ממעשה בנותיו של לוט בסדום, מעגלון ומבלק מלכי מואב ועוד. איזה מהפך אדיר עשתה בעצמה, בהלכה ובחסד. נוסף את המקור הבא, גמרא סנהדרין קה ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוה, אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה - בא לשמה. שבשכר ארבעים ושתים קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאה ממנו רות. אמר רבי יוסי בר הונא: רות בתו של עגלון, בן בנו של בלק מלך מואב היתה". אולי גם זה לימוד ממגילת רות: העשייה שלא לשמה שממנה תבוא העשייה לשמה. ראה בהקשר זה גם מדרש ויקרא רבה לד ח, פרשת בהר על הפסוק ברות ב יד: "וַיֹּאמֶר לָהּ בְעֵז לְעֵת הָאֵכָל גְּשֵׁי הַלֶּם וְאָכַלְתְּ מִן הַלֶּחֶם וְטַבַּלְתְּ פֶתֶךְ בַּחֲמֶץ וְתֵשֵׁב מִצַּד הַקּוֹצִים וַיִּצְבֹּט לָהּ קְלִי וְתֹאכַל וְתִשְׁבַּע וְתִתֵּר". אומר המדרש: "אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח ... שאילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתוב עליו: ויצבט לה קלי - עגלים פטומים היה מאכילה". גם את אלה לומדים מהמגילה: לעסוק במצוות גם שלא לשמה, ומה שנעשה, ייעשה בלב שמח. האם זו הלכה או דרך ארץ? זה סוד קסמה של המגילה: חידושי הלכה מפתיעים שיסודם במידת החסד.